

ЗА ПРАВНОТО ЗНАЧЕНИЕ НА СТРАХОВИТЕ ПРЕДСТАВИ ПРИ САМОВОЛЕН ОТКАЗ ОТ ОПИТ ПО ЧЛ. 18, АЛ. 3 НК

*Калина Филипова**

1. Въведение

Опитът съгласно чл. 18, ал. 1 НК е един от стадията на осъществяване на умишлена престъпна дейност, представляващ започнатото изпълнение на умишлено престъпление, при което изпълнителното деяние не е довършено или, макар да е довършено, не са настъпили предвидените от закона и искани от дееца общественоопасни последици на това престъпление.

От обективна страна опитът се характеризира с два момента: с едно вече започнато изпълнение на определено умишлено престъпление и с ненастъпили съставомерни последици от последното, а от субективна страна той е възможен единствено при пряк умисъл¹.

Правната доктрина и съдебната практика приемат в общия случай за начало на опита започнатото осъществяване от дееца на изпълнителното деяние на съответното престъпление или извършени от него действия, пряко и непосредствено насочени към тази цел, като следва да се съобрази конкретно посоченото в диспозицията на съответния престъпен състав и особеностите на престъпния замисъл на дееца.

Изпълнението на престъплението завършва с пълното осъществяване на изпълнителното деяние, а начинът на довършването на престъплението отново зависи от неговия вид и от конкретния замисъл на дееца относно изпълнителното деяние. При тълкуване на предвиденото в закона се установява, че опит е възможен единствено по отношение на резултатните престъпления или по отношение на онези формални престъпления, при които преди довършването на изпълнителното деяние настъпват междинни съставомерни последици².

* Юрист.

¹ Вж. Стойнов, Ал. Наказателно право – обща част. С.: Сиела, 2008, с. 296.

² Пак там, с. 298.

В ал. 3 на чл. 18 НК е уредена хипотезата на самоволния отказ от опит, като е посочено, че при опит деецът не се наказва, когато по собствена подбуда:

- а) се е отказал да довърши изпълнението на престъплението;
- б) е предотвратил настъпването на престъпните последици.

Във връзка с приложението на самоволния отказ от опит има богата съдебна практика, а случаите, при които той е налице, са анализирани многократно и от правната теория. Настоящата статия няма за цел да изследва правния институт в неговата пълнота, а да го разгледа дотолкова, доколкото е необходимо за изясняване на спецификите в правно отношение, които възникват при настъпили у дееца страхови представи, вследствие на които последният не довършва изпълнителното деяние на съответното престъпление или предотвратява настъпването на престъпните му последици.

2. Основни характеристики на самоволния отказ от опит

За да бъде налице ненаказуемост по чл. 18, ал. 3 НК за извършен опит към престъпление, е необходимо кумулативното наличие на две условия. От обективна страна е нужно деецът да се е отказал от довършването на започнатото престъпление при съществуваща обективна възможност за това или, макар и след осъществяване на изпълнителното деяние, да е предотвратил настъпването на неговите престъпни последици, а от субективна страна следва отказът да е резултат на собствена подбуда на дееца.

Това означава при предвидените в чл. 18, ал. 3 НК алтернативни хипотези, че за да се приложи буква „а“ от разпоредбата, е необходимо деецът действително да се е отказал да довърши престъплението, а отказът да е резултат на собствени подбуди, изразяващи се в осъзнаване на общественонеопасния характер на намисленото и неговата наказуемост, и на нова преценка на мотивите „за“ и „против“ извършване на деянието, обусловила взетото ново решение за отказ да се довърши престъплението, макар и да е била налице обективна възможност за осъществяването му. Приема се, че не е налице ненаказуем опит по смисъла на чл. 18, ал. 3, б. „а“ НК, когато не собствени подбуди на подсъдимия са обусловили промяната в намеренията му и отказа му да довърши намисленото престъпление, а единствено явилите се по време на извършване на деянието обективни трудности и пречки, принудили го да се откаже от довършване на престъплението³.

³ Вж. решение № 232/21.05.1979 г. по н. д. № 224/79 г. на ВС, II н. о.

Хипотезата на чл. 18, ал. 3, б. „б“ от НК пък е налице, когато субектът на деянието по собствена подбуда ликвидира причинно-следствения процес. Когато този процес бъде прекъснат въпреки волята на дееца и престъпният резултат бъде неизбежно предотвратен, налице е принудителен, а не доброволен отказ от престъпление и цитираната разпоредба не се прилага⁴. Необходимо е да се подчертае, че ако въпреки усилията на дееца общественотоопасните последици от извършеното деяние настъпят, приложението на чл. 18, ал. 3 НК също се изключва, но това обстоятелство се отчита от съда при индивидуализиране на наказанието.

Възможно е също така при самоволен отказ от довършване на престъплението вследствие на деянието да съществува известно отрицателно засягане на определени обществени отношения, което да съдържа признаците на друго престъпление – в този случай деецът ще следва да отговаря за това престъпление независимо от приложението на нормата на чл. 18, ал. 3 НК по отношение на опита.

Така описаните общи правни положения се изпълват с конкретно съдържание съобразно състава на престъплението и фактическата обстановка във всеки един отделен случай.

3. Правно значение на страховете представи за наказуемостта на деянието и на страха от разкриване на извършеното при самоволен отказ от опит по смисъла на чл. 18, ал. 3 НК

Съществуващите в съзнанието на дееца представи, разсъждения и емоции във връзка с подготовката, извършването на престъпното деяние и неговите последици изпълват със съдържание субективната страна на престъплението, чийто водещ елемент е вината и нейните форми. Юридическото значение, което се отдава на менталните преживявания на извършителя на престъплението, е строго регламентирано в материалния закон като свързано със съществения въпрос за наказателната отговорност, вината и определянето на наказанието.

Във връзка с това ми се струва, че понякога при анализа на съдебната практика, касаеща самоволния отказ от опит, не се обръща достатъчно внимание на различното правно значение (съобразно причината, от която са породени) на страховете представи, възникващи у дееца и свързани с опасенията от разкриване на престъплението, респ. неговата наказуемост, които представи впоследствие са довели до отказ от довършване на деянието или до предотвратяване на престъпните последици.

⁴ Така и решение № 413/29.07.1993 г. по н. д. № 846/92 г. на ВС, I н. о.

Наблюдава се тенденция това да не се квалифицира като основание за приложение на чл. 18, ал. 3 НК, като се акцентира на нуждата от последваща, макар и закъсняла преоценка на намисленото, на мотивите „за“ и „против“ осъществяването на деянието, и страховете представи се поставят на една плоскост с обективните пречки за изпълнение на деянието, погрешната представа на дееца, че същото е довършено, и т.н. В тази връзка показателно е например решение № 617/15.12.1975 г. по н. д. № 617/1975 г. на ВС, II н. о., чиито постановки са транспонирани и в по-новата практика и където е посочено, че за да е налице самоволен отказ от опит, е необходимо собствената подбуда да включва не друго, а единствено мотиви и съображения, изходящи от дееца, след преценка дали да довърши, или не изпълнението на намисленото престъпление. Подчертава се, че когато отказът се прави не поради такива причини и съображения, а поради страх от разкриване на престъплението, наказателно преследване, малтретиране или други причини, изключващи проява на собствена подбуда, не са налице условията на чл. 18, ал. 3 НК за освобождаване дееца от наказание.

Тук обаче следва задълбочено да се разгледа дали във всички случаи страхът от наказателно преследване и от разкриване на престъплението изключва формирането на собствена подбуда; различното правно значение на страховете представи за наказателно преследване и разкриване на престъплението съобразно липсата или наличието на непосредствени, обективно съществуващи външни фактори, които да ги породят, както и ролята на тези фактори за вземане на решението за отказ от довършване на престъплението, респ. предотвратяване на престъпните последици.

Прието е, че липсва доброволен отказ, когато недовършването на престъплението е предизвикано от външни фактори и че ако деецът е бил реално и непосредствено заплашен или се е натъкнал на пречки, които правят неосъществимо довършването му, или са го принудили да се откаже, не е налице доброволен отказ⁵. Съобразно така посочените постулати на съдебната практика ненаказуемостта в разглеждания случай би следвало да се изключи, ако съответните страхови представи у дееца са резултат и са свързани с обективни обстоятелства от фактическата обстановка при извършване на инкриминираното деяние – например виковете на жертвата, станала обект на нападение в близост до обществено място, на което обичайно се намират хора, вследствие на което деецът се отказва от извършване на намисленото поради страх от разкриване⁶, възприемане на съществуващата охранителна система,

⁵ Решение № 115/24.02.2003 г. по н. д. № 722/2002 г. на ВКС, II н. о., решение № 73/24.04.1998 г. по н. д. № 37/1998 г. на ВКС, решение № 548/13.11.1972 г. по н. д. № 535/1972 г. на ВС, I н. о., и др.

⁶ Вж. напр. решение № 249/27.05.2009 г. по н. д. № 242/2009 г. на ВКС, III н. о.

вследствие на което извършителите напускат помещението, където са влезли да извършат кражба, поради страх, че ще бъдат разкрити⁷, и т.н.

Не би следвало обаче да се отрече възможността на дееца, макар и в един покъсен момент, въз основа на собствени подбуди и без наличието на обективни трудности, които не може да преодолее, или на външни фактори, които да прекъснат причинно-следствения процес, да се съобрази с дължимото законосъобразно поведение – както вследствие на повторна преценка за нуждата от спазване на общоприетите критерии за поведение, така и поради породени страхови представи от евентуалното разкриване на престъплението и възможното наказание. Моралната преценка като вътрешен психологически процес не би следвало автоматично да изключва познанието за наказуемостта като елемент на престъплението, като в този случай противното становище ограничава изкуствено приложното поле на правния институт, а в по-широк смисъл влиза в разрез с приетите функции на генералната превенция и с възпиращия ефект на наказанието.

Ето защо според мен има основание да се приеме, че когато деецът е могъл да довърши престъплението, респ. да остави да се развива причинно-следственият процес, предизвикан от деянието, но се е отказал вследствие на опасения и страх от хипотетичното му разкриване, обуславящо привличането му към наказателна отговорност, което е довело и до преценка на намисленото, на мотивите „за“ и „против“ осъществяването на деянието, не би следвало да се изключва приложението на института на самоволния отказ от опит.

В тази насока са и постановените решения № 218/17.05.1982 г. по н. д. № 133/1982 г. на ВС, II н. о., решение № 232/21.05.1979 г. по н. д. № 224/1979 г. на ВС, II н. о., и др., в които изрично е посочено, че разпоредбата на чл. 18, ал. 3 НК е приложима, когато осъзнатият общественоопасен характер на обективирания престъпен умысел на дееца и наказуемостта на намисленото престъпление, както и нова преценка на мотивите „за“ и „против“ извършване на деянието са мотивирали дееца да вземе ново решение за отказа от довършване на престъплението (респ. за предотвратяване на неговите последици – б. а.), макар и все още да е била налице обективна възможност за осъществяването му.

⁷ Вж. напр. решение № 413/29.07.1993 г. по н. д. № 846/92 г. на ВС, I н. о.

4. Заключение

Институтът на самоволния отказ от опит по смисъла на чл. 18, ал. 3 НК е бил предмет на задълбочен анализ както в правната теория, така и в съдебната практика и възможностите за неговото приложение са обвързани винаги с конкретната фактическа обстановка по делото. Един допълнителен размисъл върху проблемите, които той поставя, дори и с известна „препратка“ към психологията, според мен не би бил излишен и във всички случаи би допринесъл за едно справедливо за всички решение.